

Divergenser i tysk-dansk og polsk-dansk leksik

Janusz Stopyra
Universitetet i Wrocław

Sapir-Whorf-hypotesen gør os opmærksom på den sproglige determinisme og relativisme. Determinismen betyder, at sproget afspejler et sprogfællesskabs tænkemåde, dets erfaringer, prioriteter og interesseområder. Dette udgør et sprogfællesskabs viden om omverdenen og er, hvad man kalder "naiv viden", dvs. viden om vores hverdag, om typiske situationer, ting og forhold, og ikke fagviden. Man kan også tale om omvendt determinisme, dvs. at hvis vi taler et bestemt sprog, må vi gå de veje, som dette sprog stiller til rådighed, bruge dets kategorier, dets grammatik og leksik.

Man kan sige, at forskellen mellem sprogene ikke beror på strikte grammatiske forskelligheder, men er langt dybere, dvs. et resultat af forskellige erkendelsesprocesser i de forskellige sprog. Dette kan man kalde den sproglige relativisme, som skyldes det faktum, at et konkret sprog afspejler et konkret sprogfællesskabs behov og prioriteter. Den sproglige relativisme betyder, at man har samlet sin viden om omverdenen, sine erfaringer osv. i et konkret sprog, dvs. i sit eget sprog, og ikke i sproget i al almindelighed.

De forskellige kategoriseringer af den ikke-sproglige realitet kan man finde på det morfologiske, syntaktiske og leksikalske område. Som eksempler kan nævnes udtryk for aspekt (udført eller ikke udført handling) i polsk, der mangler i dansk og tysk, eller bestemthed/ubestemthed ved danske og tyske substantiver, som mangler i polsk.

Sapir og Whorf påpeger differencer i forskellige kulturers sproglige verdensbillede. Efter deres mening kan disse forskelle besværliggøre eller endda umuliggøre kommunikationen. For eksempel er tidsbegrebet hos Hopi-indianerne helt forskelligt fra vores tidsbegreb. Det afrikanske folk Bantu kender kun benævnelsen for en rød ko og en hvid ko. Men de kender ikke benævnelsen for en ko i almindelighed. Laplændere har forskellige betegnelser for rensdyr, bl.a. for en-, to-, tre- og syvårige rensdyr uden at have en betegnelse for overbegrebet 'rensdyr'. De har for eksempel også forskellige betegnelser for is, sne og kulde, men de har ikke betegnelser for overbegreber som vores is, sne og kulde. Det var nok også grunden til, at de ikke lod sig overtale til at bruge norsk som sprog. Det kunne nemlig ikke give udtryk for ting og forhold, som var vigtige eller afgørende for dem, dvs. det kunne ikke bruges til at give udtryk for deres behov og prioriteter.

Man kan sige, at et bestemt sprog på den ene side afspejler et bestemt sprogfællesskabs forskellige behov og prioriteringer, som hænger sammen med en bestemt tænkemåde. For eksempel siger sætningen *Drengen gik til skole* ikke noget som helst om, hvorvidt handlingen er afsluttet eller ej. Det er simpelthen noget, en dansker ikke nødvendigvis har behov for at udtrykke. Men det er anderledes for en polak, der på dette sted enten må sige *Chlopak szedł do szkoły* (afsluttet handling) eller *Chlopak poszedł do szkoły* (afsluttet handling). I den polske sætning ved vi, at drengen kom helt frem til skolen, hvilket vi ikke kan slutte af den danske sætning. Her udtrykkes aspektkategorien i polsk ved hjælp af et bestemt præfiks. Sproget tvinger ham så at sige til at vælge mellem afsluttet og uafsluttet handling. Det gælder ikke i dansk. I den samme sætning på polsk kan vi i øvrigt ikke sige noget om, hvorvidt vi kender drengen eller ej. Dette er muligt i dansk.

Man kan altså sige, at hvis vi taler et bestemt sprog, tvinger dette sprog os til at tale på en bestemt måde, dvs. vi må vælge en bestemt måde at udtrykke os på. Det viser sig, at spørgsmålet ikke kun vedrører forskelle mellem vores sprog og forskellige eksotiske sprog, men også mellem sprog, der er nærbeslægtede, for eksempel forskellige indoeuropæiske sprog som tysk, polsk og dansk. Her beror de leksikalske forskelle på, om en bestemt nations sprog har ord for ting og forhold, som er

vigtige eller afgørende for den og – omvendt – ikke har ord for ting og forhold, der ikke er vigtige. Der er mange problemer på dette område, hvor der for et bestemt element i den ikke-sproglige virkelighed findes et ord i L1, der mangler i L2 eller omvendt. Men der findes også problemer med forskellig klassificering af benævnelser, som er et resultat af tilstedeværelsen af to ord for et element i den ikke-sproglige virkelighed i L1 og et ord i L2 (konvergens) og først og fremmest i tilstedeværelse af et ord for et element i den ikke-sproglige virkelighed i L1 og to eller flere ord i L2 (divergens). I overættelsesteorien taler man her enten om neutralisering (2:1) eller om diversifikation (1:2), der er en kilde til de fleste sproglige problemer. De skyldes, at oversætteren fra L1 til L2 ikke kender alle ækvivalenter i L2, eller at der er en fare for overdiversificering (eng. *wood floats in the water* > *Holz treibt auf dem Wasser* > *Holz schwimmt im Wasser*). En tysk eller polsk elev, der lærer dansk, har en bestemt tænkemåde, hvor han/hun bruger begreber og klassificeringer, han/hun kender fra sit eget modersmål, dvs. polsk. Hvis han/hun i tysk/polsk har flere polske ord for et bestemt element i den ikke-sproglige virkelighed, der svarer til et dansk ord, vælger han/hun ikke en forkert betegnelse. Men hvis han/hun har ét bestemt ord i tysk/polsk, der svarer til bestemte ord i dansk, mangler han/hun et grundlag for at vælge rigtigt, fordi hans/hendes verdensbillede er blevet skabt i Polen, dvs. i polsk. Tysk/polsk-danske divergenser er omvendt for polske elever potentielle årsager til sproglige fejl. Sådanne fejl skulle det imidlertid være muligt at udrydde gennem en passende sprogundervisning.

Denne undersøgelse er inspireret af Norbert Morciniec (2007), som mener, at undervisningsprogrammer for fremmedsprog, for eksempel i dansk for tyskere/polakker, egentlig bør være bygget på undersøgelser af det sproglige verdensbillede. Disse undersøgelser skal ikke kun omfatte tomme pladser i den polske leksik, hvor der mangler en betegnelse, der eksisterer i dansk, men også elementerne i den ikke-sproglige virkelighed, hvor der for en bestemt ting-/et bestemt forhold i den tysk/polske leksik er et element til stede og i den danske to eller flere. Programmerne skal baseres på forskelle i de to kulturer. Forudsætningen er nemlig, at de fleste elementer er sammenlignelige i tysk/polsk og i dansk. Programmer skal udgøre en slags leksikalsk

og grammatisk viden, en samling af sprogbeskrivelser om de steder i den danske morfologi og leksik, der ikke svarer til den tyske/polske, dvs. først og fremmest dem, der er anderledes klassificerede i tysk/polsk end i dansk. I mit oplæg prøver jeg at påvise sådanne forskelle. Undersøgelsen er ens mht. sammenligningen mellem de tyske/polske og de danske ordfelter og er stærkt orienteret mod afprøvning af forskellige kontekster, et givet tysk/polsk og et tilsvarende dansk ord kan indgå i. I de fleste tilfælde er de ens, men på et stort område er de også forskellige. Tager man parallelle tyske/polske og danske kontekster i betragtning, så koncentrerer undersøgelsen sig om enkelte benævnelser i tysk/polsk, hvor man i forskellige kontekster bruger et bestemt ord, mens der forekommer forskellige ord i dansk (dvs. divergenser). Sådan en undersøgelse gennemfører jeg ved hjælp af eksempler fra den Tysk-Danske Ordbog af Jens Erik Mogensen / Ingeborg Zint og fra den Polsk-Danske Ordbog af Jan A. Nowak og Eugeniusz Rajnik / Halina Zgórkowa.

Jeg har forsøgt at vælge de vigtigste og simpleste eksempler, hvor der er en stor sandsynlighed for, at man laver en fejl, og hvor der nemt kan opstå misforståelser eller forstyrrelser i kommunikationen. Jeg har udeladt regionalismer, fremmedord, ord, hvor forskellen kun udgør deres overførte betydning, og regulært flertydige ord (for eksempel på grund af metonymi) samt ord, der kun er grammatisk forskellige (og fx har en transitiv og en reflektiv betydning). Mange af dem hænger tæt sammen med konteksten, fx i faste udtryk, hvor vi for det samme udsnit af den ikke-sproglige virkelighed ikke har helt parallelle ord i polsk og i dansk/tysk, fx polsk *mlody czlowiek*, *mloda kapusta*; dansk *et ungt menneske*, men *en frisk kål*.

I al almindelighed viser det sig, at det er nødvendigt at lære et sprogfællesskabs tænkemåde at kende, dvs. dets behov og prioriteter, for at lære dets sprog at kende. Dette er så ikke kun en grammatisk viden, men også viden om den fremmede kultur, for så vidt angår L2. Undersøgelsen kunne gælde som grundlag for et undervisningsprogram i dansk for tyske/polske elever. Efter afprøvning af eksemplerne i begge ordbøger viste det sig, at der findes flere leksikalske divergenser mellem polsk og dansk end mellem tysk og dansk. På basis heraf kan

man slutte, at også afstanden mellem det polske og det danske verdensbillede er større end afstanden mellem det tyske og det danske verdensbillede.

Litteratur

- Albrecht, Jörn (2004) *Übersetzung und Linguistik*. Tübingen: Narr.
Morciniec, Norbert (2007) Wodurch unterscheiden sich Sprachen? *Fundamenta linguisticae*. Wrocław-Dresden: Neisse Verlag:27-33.
Mogensen, Jens Erik & Ingeborg Zint (1999) *Tysk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal.
Nowak, Jan A. (1995) *Polsk-Dansk Ordbog*. København: Gyldendal.
Rajnik, Eugeniusz & Halina Zgólkowa (2006) *Polsk-Dansk Miniordbog*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Tysk-danske divergenser

Substantiver

DT	DK	DT	DK
<i>Band</i>	<i>bind</i> <i>bånd (bændel)</i>	<i>Ruf</i>	<i>råb</i> <i>opkald, opringning</i>
<i>Brücke</i>	<i>bro</i> <i>gulvtæppe</i>	<i>Schicht</i>	<i>lag</i> <i>skift</i>
<i>Bund</i>	<i>bund (måleenhed)</i> <i>forbund (forening)</i>	<i>Schloss</i>	<i>slot (kongeslottet)</i> <i>lås (på døren)</i>
<i>Flügel</i>	<i>vinge (des Vogels)</i> <i>fløj (des Gebäudes)</i>	<i>Schluss</i>	<i>kortslutning</i> <i>afslutning</i>
<i>Gang</i>	<i>gang (komme i gang)</i> <i>gear (sætte vognen i andet..)</i>	<i>Schnabel</i>	<i>næb</i> <i>snabel</i>
<i>Glück</i>	<i>Held</i> <i>Lykke</i>	<i>Schuld</i>	<i>gæld</i> <i>skyld</i>

Janusz Stopyra

<i>Hütte</i>	<i>hytte glasværk</i>	<i>Schwindel</i>	<i>svimmelhed snyderi</i>
<i>Kanal</i>	<i>kanal kloak</i>	<i>Sendung</i>	<i>sending udsendelse, program</i>
<i>Karte</i>	<i>kort billet</i>	<i>Sinn</i>	<i>sans sind (have i sinde)</i>
<i>Kerze</i>	<i>(stearin)lys tændrør</i>	<i>Spektakel</i>	<i>larm skuespil</i>
<i>Knochen</i>	<i>knogle cykelnøgle</i>	<i>Spiegel</i>	<i>spejl niveau, procent, højde</i>
<i>Luft</i>	<i>luft vejret (et) (holde vejret)</i>	<i>Spiel</i>	<i>spil (sætte på spil) leg kamp, match (sport)</i>
<i>Mantel</i>	<i>frakke dæk (på cykel)</i>	<i>Spitze</i>	<i>spids (næse)tip</i>
<i>Muster</i>	<i>mønster (på stoffet) forbillede (for andre)</i>	<i>Stein</i>	<i>sten brik (i spil)</i>
<i>Note</i>	<i>node (i musik) karakter (i skole)</i>	<i>Tasche</i>	<i>lomme taske</i>
<i>Partei</i>	<i>parti part (den sagsøgte)</i>	<i>Tonne</i>	<i>tønde ton (1000 kg)</i>
<i>Pech</i>	<i>beg uheld</i>	<i>Vergleich</i>	<i>forlig (i retten) sammenligning</i>
<i>Plan</i>	<i>(ferie)planer kort (over København)</i>	<i>Weise</i>	<i>vis, måde melodi</i>
<i>Punkt</i>	<i>punkt (svagt punkt) prik (på en kjole)</i>	<i>Winkel</i>	<i>vinkel (en ret vinkel) hjørne (i et værelse)</i>
<i>Rad</i>	<i>hjul cykel</i>	<i>Wurf</i>	<i>kast kuld (hvalpe)</i>
<i>Rang</i>	<i>rang plads (i sport)</i>	<i>Zug</i>	<i>tog træk (i ét træk)</i>

Divergenser i tysk-dansk og polsk-dansk leksik

Adjektiver

DT	DK	DT	DK
<i>dumpf</i>	<i>dump</i> <i>kvalm, muggen (luft)</i>	<i>schwer</i>	<i>tung</i> <i>hård</i>
<i>eng</i>	<i>snæver (dug)</i> <i>tæt (skrive)</i>	<i>spitz</i>	<i>spids (blyant)</i> <i>skrap (bemærkning)</i> <i>gejl</i>

Verber

DT	DK	DT	DK
<i>blasen</i>	<i>blæse</i> <i>puste</i>	<i>lüften</i>	<i>lufte (sengetøj)</i> <i>løfte (hovedet)</i>
<i>dressieren</i>	<i>dressere</i> <i>anrette (maden)</i>	<i>reduzieren</i>	<i>reducere (byen</i> <i>til en provinsby)</i> <i>sætte (priser) ned</i>
<i>kosten</i>	<i>koste</i> <i>smage (på vinen)</i>	<i>schneiden</i>	<i>skære</i> <i>klippe (hår)</i>
<i>lesen</i>	<i>læse</i> <i>samle</i>	<i>spinnen</i>	<i>spinde</i> <i>fantasere</i>
<i>löschen</i>	<i>slukke (ild)</i> <i>slette (båndoptagelse)</i>	<i>streichen</i>	<i>stryge</i> <i>smøre (smør på brød)</i>

Polsk-danske divergenser

Substantiver

PL	DK	PL	DK
<i>akcja</i>	<i>hjælpeaktion</i> <i>handling</i>	<i>odmiana</i>	<i>ændring, forandring</i> <i>variant, slags, afart</i> <i>bøjning, fleksion</i>
<i>banika</i>	<i>blære</i> <i>kande</i>	<i>ogłoszenie</i>	<i>forkyndelse,</i> <i>bekendtgørelse</i> <i>annonce</i>

Janusz Stopyra

<i>bieg</i>	<i>løb</i> <i>gear(kasse)</i>	<i>palec</i>	<i>finger</i> <i>tå</i>
<i>centymetr</i>	<i>centimeter</i> <i>målebånd</i>	<i>pasek</i>	<i>bælte, livrem</i> <i>stribe, strimmel</i>
<i>chłop</i>	<i>bonde</i> <i>mand, mandfolk</i>	<i>pęd</i>	<i>fart, hurtigt løb, sving</i> <i>spire, skud (på træet)</i>
<i>chodnik</i>	<i>fortov</i> <i>(kulørt) løber</i>	<i>pismo</i>	<i>(bogstav)skrift</i> <i>skrivelse, brev</i>
<i>ciasto</i>	<i>dej</i> <i>kage</i>	<i>podanie</i>	<i>angivelse, oplysning</i> <i>ansøgning, petition</i>
<i>czar</i>	<i>trolldom, hekseri</i> <i>charme</i>	<i>północ</i>	<i>midnat</i> <i>nord</i>
<i>doświadczenie</i>	<i>erfaring</i> <i>forsøg, eksperiment</i>	<i>proch</i>	<i>(røgfrit) krudt</i> <i>støv</i>
<i>drut</i>	<i>tråd</i> <i>strikkepind</i>	<i>przebieg</i>	<i>forløb, gang</i> <i>tilbagelagt strækning</i>
<i>duśić</i>	<i>kvæle, strangulere</i> <i>stuve, lade simre (en ret)</i>	<i>przedział</i>	<i>inddeling, skildring</i> <i>(tog)kupé</i>
<i>gabinet</i>	<i>arbejdsværelse</i> <i>kabinet, regering</i>	<i>przelew</i>	<i>(blods)udgydelse</i> <i>(pengenes) overførsel</i>
<i>gluchy</i>	<i>(stok)døv</i> <i>klangeløs, dump, hul</i>	<i>przerwa</i>	<i>afbrydelse (i et møde)</i> <i>pause, frikvarter</i>
<i>gwiazdka</i>	<i>stjerne</i> <i>jul(eaften)</i>	<i>rozwiązanie</i>	<i>opløsning (af en forening)</i> <i>ødsel; barsel</i>
<i>hasło</i>	<i>valgsprog, motto,</i> <i>parole</i> <i>stikord, opslagsord</i>	<i>skąpy</i>	<i>gerrig, nærig</i> <i>knap, sparsom, fattig</i>
<i>jaskółka</i>	<i>svale(gang)</i> <i>galleri (i teater)</i>	<i>skóra</i>	<i>hud</i> <i>læder</i>
<i>katedra</i>	<i>domkirke, katedral</i> <i>lærestol (på universitetet)</i>	<i>skrzydło</i>	<i>(fugle)vinge</i> <i>(port-, dør-)fløj</i>

Divergenser i tysk-dansk og polsk-dansk leksik

<i>klucz</i>	<i>nøgle</i> <i>træk, flok (af fugle)</i>	<i>staw</i>	<i>(fiske)dam</i> <i>(skulder)led</i>
<i>kolejka</i>	<i>S-tog</i> <i>kø (stå i kø)</i>	<i>ślub</i>	<i>vielse, formæling</i> <i>højtideligt løfte,</i> <i>tilsagn</i>
<i>kolumna</i>	<i>søjle</i> <i>(militær)kolonne</i>	<i>środek</i>	<i>midte, midtpunkt</i> <i>(læge)middel</i>
<i>komórka</i>	<i>redskabsrum, udhus</i> <i>celle (i kroppen)</i> <i>mobiltelefon</i>	<i>świadczanie</i>	<i>vidneudsagn,</i> <i>vidnesbyrd</i> <i>(social) ydelse</i>
<i>koperta</i>	<i>konvolut</i> <i>dynebetræk</i>	<i>torebka</i>	<i>(læder)taske</i> <i>(papir)pose</i>
<i>kość</i>	<i>knogle</i> <i>terning, (terningspil)</i>	<i>wniosek</i>	<i>forslag</i> <i>slutning, konklusion</i>
<i>krag</i>	<i>kreds, ring</i> <i>hvirvel</i>	<i>wykształcenie</i>	<i>udformning, form</i> <i>uddannelse</i>
<i>kożuch</i>	<i>rulam(sfrakke)</i> <i>skind (på mælken)</i>	<i>wymowa</i>	<i>(tydelig) udtale</i> <i>veltalenhed, talekunst</i>
<i>kuchnia</i>	<i>køkken</i> <i>komfur</i>	<i>wyprawa</i>	<i>ekspedition, rejse</i> <i>brudeudstyr</i>
<i>kuć</i>	<i>smede, hamre</i> <i>pukle (i skolen)</i>	<i>wyrób</i>	<i>fremstilling,</i> <i>produktion</i> <i>produkt, artikel</i>
<i>łopatka</i>	<i>skulderblad</i> <i>lille (lege)skovl</i>	<i>zachód</i>	<i>(sol)nedgang</i> <i>vest</i>
<i>łuska</i>	<i>(fiske)skæl</i> <i>patronhylster</i>	<i>zamek</i>	<i>slot</i> <i>(dør)lås</i>
<i>mandat</i>	<i>mandat (ved valget)</i> <i>bøde (for hastigheds- overskridelse)</i>	<i>zasada</i>	<i>princip</i> <i>base (i kemi)</i>
<i>miednica</i>	<i>kumme, balje</i> <i>bækken (på menne- ske)</i>	<i>zdjęcie</i>	<i>optagelse, foto</i> <i>fjernelse,</i> <i>bortskaffelse</i>

Janusz Stopyra

<i>obiekt</i>	<i>genstand, mål, objekt</i>	<i>zjazd</i>	<i>nedkørsel, kongres,</i> <i>sammenkomst</i>
	<i>anlæg, bygning</i>		
<i>odcisk</i>	<i>aftryk i blødt</i>		
	<i>materiale</i>		
	<i>ligtorn (på tåen)</i>		

Adjektiver

PL	DK	PL	DK
<i>ciekawy</i>	<i>interessant</i>	<i>prosty</i>	<i>enkel</i>
	<i>nysgerrig</i>		<i>jævn (om menneske, ord)</i>
<i>biedny</i>	<i>fattig</i>	<i>rzadki</i>	<i>sjælden (gæst)</i>
	<i>ynkelig, stakkels</i>		<i>tynd (suppe, hår)</i>
			<i>lys (skov)</i>
<i>młody</i>	<i>ung</i>	<i>surowy</i>	<i>rå, ubearbejdet</i>
	<i>frisk (kål)</i>		<i>streng, skarp, hård</i>
<i>ostrzy</i>	<i>skarp (mad)</i>	<i>tępy</i>	<i>stump (redskab)</i>
	<i>spids (blyant)</i>		<i>sløv (kniv, menneske)</i>
<i>pewny</i>	<i>pålidelig (om menneske)</i>	<i>zły</i>	<i>vred (på nogen)</i>
	<i>sikker (jeg er sikker</i>		<i>dårlig (i et dårligt lys)</i>
	<i>på noget)</i>		

Verber

PL	DK	PL	DK
<i>gryźć</i>	<i>bide (hund)</i>	<i>odwołać</i>	<i>hjemkalde (én fra</i> <i>éns post)</i>
	<i>svie (peber)</i>		<i>tilbagekalde (sit</i> <i>udsagn)</i>
	<i>stikke (med mål)</i>		
<i>kosztować</i>	<i>koste</i>	<i>opalać</i>	<i>opvarme, fyre</i>
	<i>smage, prøve</i>		<i>brænde, svide</i>

<i>krzyczeć</i>	<i>råbe skælde (ud på et barn)</i>	<i>palić</i>	<i>brænde (et hus brænder) opvarme, fyre (i ovn) ryge (tobak)</i>
<i>lecieć</i>	<i>flyve (flyvemaskine) strømme (vandet)</i>	<i>piec</i>	<i>bage (kage) brænde (solen)</i>
<i>myć</i>	<i>vaske (hænder) pudse (vinduer) børste (tænder)</i>	<i>powstać</i>	<i>rejse sig (op) opstå (for eks. boligkvarter)</i>
<i>naprawić</i>	<i>reparere (en radio) rette (en fejl)</i>	<i>próbować</i>	<i>smage (på suppen) prøve (at smile)</i>
<i>odmawiać</i>	<i>nægte, afvise fremsige (en bøn)</i>		